ntamo | Kansallisteatteri

Toimittanut
Jussi Lehtonen

Kuvat
Pirje Mykkänen

VAPAUDEN KAUHU

Kirjoituksia vankilasta vapautuvien teatterista

VAPAUDEN KAUHU

Kirjoituksia vankilasta vapautuvien teatterista

Julkaisijat: Suomen Kansallisteatteri ja Rikosseuraamuslaitos
Kansallisteatterin julkaisusarja 70
Toimittanut: Jussi Lehtonen
Kuvat: Kansallisgalleria / Pirje Mykkänen
Graafinen suunnittelu: Satu Ketola

© 2016 Jussi Lehtonen ja kirjoittajat
ISBN 978-952-215-662-4

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

2016
ntamo
www.ntamo.net

VAPAUDEN KAUHU

Kirjoituksia vankilasta vapautuvien teatterista

Toimittanut Jussi Lehtonen
Kuvat Pirje Mykkänen

ntamo

SISÄLLYS

7 TOISIN NÄKEMISEN NÄYTTÄMÖ

OSA I

15 VAPAUDUIN JUST VANKILASTA I

17 *PIITSU*

20 Jyrki Koskelo: "VANKILA ON TEATTERI!"

38 Anu Järvi & Sini Länsimäki: "SINÄ SELVISIT JA KELPAAT KELLE VAAN"

46 Ilja Peltonen: PARVESSA ON HYVÄ LENTÄÄ

64 Harri Eerikäinen: "EIHÄN TÄHÄN HAJOAKAAN!"

76 Henrik Linderborg: VANKILATEATTERI RIKOKSETTOMAN TOIMIJAIDENTITEETIN MUODOSTAMISESSA

OSA II

103 VAPAUDUIN JUST VANKILASTA II

105 *ANDY*

107 VIALLINEN AIKA

108 Jussi Lehtonen: ILMAISUYHTEISÖN TARINA

132 Sanna Salmenkallio: RUMMUTUSTA ENNEN SANOJA

138 Asta Honkamaa: MILTÄ TUNTUI KIRJOITTAA ESITYS VANKILASTA VAPAUTUMISESTA

151 *KARI*

154 Taisto Reimaluoto: OLLAAN PIHALLA JA TODELLA POIKKI

161 VAPAUDUIN JUST VANKILASTA III

162 PORTTITEATTERI

164 Liite 1 VAPAUDEN KAUHU -PROJEKTIN ETENEMINEN JA TEKIJÄT

168 Liite 2 VAPAUDEN KAUHU -PROJEKTIN YHTEISTYÖVERKOSTON JÄSENET

TOISIN NÄKEMISEN NÄYTTÄMÖ

Vankilateatteri on varsin kiehtova yhteisöllisesti suuntautuneen teatterityön alalaji. Sitä tehdään yhä enenevissä määrin sekä Suomessa että muualla maailmassa. Se jaetaan usein kolmeen eri alalajiin: vankilasta kertovaan teatteriin, vankiloissa tehtävään teatteriin sekä oikeus- ja rikosseuraamusjärjestelmän tarkastelemiseen performatiivisina rituaaleina. Myös riskiryhmiin kuuluvien henkilöiden kanssa tehtävää teatteria voidaan kutsua vankilateatteriksi.

Tämä kirja kertoo *Vapauden kauhu* -projektista, jossa tehtiin dokumenttiteatteria vankilasta vapautumisesta yhdessä vankilasta vapautuvien henkilöiden kanssa. Sitä voi hyvällä syyllä kutsua vankilateatteriksi, mutta se ei itseoikeutetusti asetu mihinkään edellä mainituista lajityypeistä, tai asettuu niihin kaikkiin sekä ennen kaikkea niiden väleihin jääviin aukkoihin. Vapauden kauhu -projektissa tehtiin teatteria vankilassa ja sen ulkopuolella, kerrottiin vankilatarinoita ja tarkasteltiin vankiloihin liittyviä rituaaleja performatiivisessa muodossa. Ennen kaikkea siinä asetuttiin vankilasta vapautuvan henkilön asemaan ja pohdittiin, miksi vankilasta on niin vaikea vapautua.

Vankeuslain mukaan vankeusrangaistuksen tarkoituksena on ”lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan”. Suomessa yli puolet vapautuvista vangeista kuitenkin palaa vankilaan vuoden sisällä vapautumisesta. Ilmiö on kansainvälinen. Vankeuslain perusajatus ei näytä toteutuvan. Näyttää siltä, että vankilassa oleminen on monille houkuttelevampi vaihtoehto kuin ajatus elämästä sen ulkopuolella. Mistä tämä mahtaa johtua?

Suurimmalla osalla vangeista on vakava päihdeongelma. Vankilassa se saattaa paradoksaalisesti pahentua entisestään, kun päihteitä sinne valvonnasta huolimatta päätyy. Perhesuhteet ovat pitkän vankilassa olemisen jäljiltä usein hajallaan. Vankeusaikana vangin on mahdollista solmia uusia sosiaalisia suhteita lähinnä toisiin vankeihin. Vankilasta vapautumisen jälkeen on luontevaa lyöttäytyä yhteen entisten kavereiden kanssa. Asunnon saaminen voi olla vankeustaustaiselle todella vaikeaa, puhumattakaan työllistymisestä. Monilla vangeista on huostaanottotausta ja laitoselämästä on tullut normi laitoksen ulkopuolella elämisen sijasta. Kun tähän lisätään vielä totaalisen laitoksen ihmisen mieleen ja kehoon jättämät jäljet sekä valitettavan usein hoitamatta jääneet mielenterveysongelmat, ei ole kovinkaan suuri ihme, että tie johtaa vankilasta vankilaan yhä uudelleen.

Entä miten vankilasta vapautuvaan ihmiseen suhtautuvat hänen sukulaisensa ja naapurinsa, kaupan kassa tai pankin virkailija? Löytyykö meidän yhteiskunnastamme uskoa uuden elämän aloittamiseen vankilatuomion jälkeen? Vai onko kerran rikollinen meidän mielestä kuitenkin aina rikollinen? Olemmeko koskaan miettineet, miltä maailma näyttää vankilasta vapautuvan henkilön silmissä?

Tällaisten kysymysten esittämisestä alkoi Kansallisteatterin Kiertuenäyttämön ja Kiasma-teatterin yhteinen dokumenttiteatteriprojekti Vapauden kauhu. Toimeen ryhdyttiin syksyllä 2014, kun projektin taiteilijat perustivat neljä työpajaa vankilasta vapautuvien yhteisöihin. Niissä tehtiin teatteria ja muuta taidetta yhdessä ex-vankien ja päihdekuntoutujien kanssa. Osallistujien kokemukset vankilasta vapautumisesta toimivat lähtökohtana työskentelylle. Tämän kirjan ensimmäisessä osassa kuvataan Vapauden kauhu -projektin työpajavaihetta. Projektin taiteilijat tekivät myös suuren joukon vankilasta vapautumiseen liittyviä syvähaastatteluja, joihin projektissa valmistettujen esitysten käsikirjoitukset pohjautuivat. Kaikki huipentui Kiasma-teatterissa marraskuussa 2015 ensi-iltansa saaneeseen dokumenttiteatteriesitykseen Vapauden kauhu, jossa esiintyjinä oli teatterin ammattilaisten lisäksi vankilasta vapautuneita henkilöitä. Kirjan toisessa osassa keskitytään esitykseen ja siihen, miten se syntyi.

Vapauden kauhu -projektin satoa käydään tässä kirjassa läpi entisten vankien, taiteilijoiden sekä rikosseuraamuslaitoksen näkökulmista. Kysymykset teatteritoiminnan merkityksellisyydestä vankilasta vapautumassa olevien henkilöiden ja päihdekuntoutujien elämässä ovat esillä erityisesti kirjan ensimmäisessä osassa. Toisessa osassa painopiste on enemmän teatterissa ja siinä, miten valittu työtapa on muuttanut mukana olleiden taiteilijoiden käsitystä taiteesta ja omasta työskentelystä. Kirjan artikkelit ovat varsin moninaisia, kuten itse projektikin. Mukana on suoraa kokemuspuhetta, draamallisia kohtauksia, toipumistarinoita sekä myös akateemisempia kirjoituksia. Yhteistä kaikille artikkeleille on tietynlaisen muutosprosessin äärellä oleminen. Joissain kirjoituksissa muutos liittyy vankilasta vapautumiseen tai päihteistä irti pyrkimiseen, toisissa se voi olla osa esityksen valmistamista, oman taiteilijuuden etsimistä tai yritystä vaikuttaa yhteiskunnan asenneilmapiiriin. Vapauden kauhu oli ajallisesti melko pitkä prosessi. Sen toiminnallinen vaihe kesti yhteensä puolitoista vuotta. Kirjan kerronta myötäilee löyhän kronologisesti projektin kulkua.

Kirjan kuvituksesta vastaa Kansallisgallerian valokuvaaja Pirje Mykkänen, joka seurasi projektia sen alusta loppuun. Kuvissa esiintyy sikin sokin vankeustaustaisia henkilöitä ja päihdekuntoutujia sekä Vapauden kauhu -projektin työntekijöitä. Monissa kuvissa syödään kakkua. Vapauden kauhu -esityksessä vankeuden kokeneet henkilöt nousivat näyttämölle ja kertoivat tarinansa julkisesti. He

esittelivät ”kakkujaan” ja sitä, mitä niistä oli jäljellä. Projektin puffikuvauksia varten järjestimme kakkukestit, joissa jokaiselle esiintyjälle luotiin oma ”kakkuidentiteetti”. Siitä teatterissa, ja erityisesti vankilateatterissa, on laajemmaltikin kysymys: uuden identiteetin luomisesta ja toisin katsomisesta. Vangin ja päihteidenkäyttäjän identiteetit ovat ihmistä voimakkaasti määritteleviä, ja niihin liittyy sitkeää stigmatisaatiota. Teatterissa identiteetit ja roolit taas vaihtuvat lennossa. Siellä on mahdollista tulla nähdyksi toisessa valossa. Parhaassa tapauksessa tällaisesta leikistä voi alkaa uusi elämä, kuten yksi Vapauden kauhun esiintyjistä haastattelussaan kertoo. Kakkukestien pukusuunnittelusta vastasi projektin visualisti Anna Sinkkonen ja maskeerauksesta Kansallisteatterin naamiointiosasto.

Vapauden kauhun kaltaista vankiloihin ja niistä vapautumiseen liittyvää dokumentaarista teatteriprojektia ei olisi mitenkään ollut mahdollista toteuttaa pelkästään taidelaitosten voimin. Projektin taustalla vaikutti taide-, rikosseuraamus- ja sosiaalialan ammattilaisista koottu yhteistyöverkosto, jossa mukana olleet tahot esitellään kirjan liiteosassa.

Kansallisteatterin Kiertuenäyttämön tehtävänä on viedä korkeatasoisia teatteriesityksiä hoitolaitoksiin ja vankiloihin sekä tehdä taideprojekteja yhdessä niissä asuvien henkilöiden kanssa. Vapauden kauhun lisäksi myös muista Kiertuenäyttämön projekteista on kirjoitettu kirjoja (Vastaanotto 2012 ja Uskon loikka 2013). Tämä Kansallisteatterin ja Rikosseuraamuslaitoksen yhteistyönä julkaistava teos on ensimmäinen suomeksi kirjoitettu vankilateatteria käsittelevä tietokirja. Toivottavasti saamme lisää suomenkielisiä julkaisuja tästä kiehtovasta ja kehittyvästä alasta, jolle näyttää olevan vahva tilaus sekä vankien, vankiloiden että myös taiteen tekijöiden keskuudessa.

Vapauden kauhu – Kirjoituksia vankilasta vapautuvien teatterista on ensimmäinen suomeksi julkaistu vankilateatteria käsittelevä kirja. Sen lähtökohtana on Kansallisteatterin Kiertuenäyttämön ja Kiasma-teatterin dokumenttiteatteriprojekti *Vapauden kauhu*, joka pureutui vankilanjälkeisen elämän problematiikkaan. Projektissa tehtiin teatteria vankien ja vankilataustaisten henkilöiden sekä päihdekuntoutujien kanssa.

Kirjoittajat käyvät läpi monivaiheisen projektin satoa entisten vankien, taiteilijoiden sekä rikosseuraamuslaitoksen näkökulmista. Mukana on suoraa kokemuspuhetta, draamallisia kohtauksia, toipumistarinoita sekä myös akateemisempia kirjoituksia. Yhteistä kaikille artikkeleille on tietynlaisen muutosprosessin äärellä oleminen. Joissain kirjoituksissa muutos liittyy vankilasta vapautumiseen tai päihteistä irti pyrkimiseen, toisissa se voi olla osa esityksen valmistamista, oman taiteilijuuden etsimistä tai yritystä vaikuttaa yhteiskunnan asenneilmapiiriin.

ISBN 978-952-215-662-4

9 789522 156624

ntamo | Kansallisteatteri